

багатопрофільного шпиталю, здатного надавати якісну допомогу великій кількості пацієнтів.

Заклад з самого початку функціонував на засадах відкритості й толерантності: незалежно від національності, конфесійної приналежності чи соціального статусу, кожен потребує міг отримати тут допомогу. В умовах міжвоєнного періоду, а особливо під час Другої світової війни, коли суспільство було розділене політичними і національними протистояннями, така політика шпиталю стала свідченням християнських цінностей А. Шептицького, жертводавців і медиків, які там працювали.

Список використаних джерел

1. Надрага М., Васільєва С. Митрополит Андрей Шептицький і медицина: задуми, проекти та їх реалізація. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. Вип. 7. С. 119–134.
2. Матлашенко Н. «Народна лічниця – перша українська лікарня в Галичині. URL: <http://fp.com.ua/articles/narodna-lichnitsya-persha-ukrayinska-likarnya-v-galichini/>
3. Медики і медицина в житті та діяльності Митрополита Андрея Шептицького (До 150-річчя від дня народження): бібліографічний покажчик / уклад.: М. С. Надрага, О. М. Кріль, С. В. Васільєва, Л. С. Метельська: наук. ред. А. В. Магльований; Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького. Львів: Наукова бібліотека, 2015. 94 с.
4. Пундій П. Опіка митрополита Андрея Шептицького над народним здоров'ям. *Український медичний архів*. 1988. Чис. 12: Світлої пам'яті Д-ра Бориса Филипчака (1907–1988) лікаря-хірурга і заслуженого мецената української культури. С. 154–158.

Ярослав БОГДАН

здобувач вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня
кафедри історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

РЕАКЦІЯ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ НА СМЕРТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Смерть митрополита Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ) Андрея Шептицького 1 листопада 1944 р. була трагічною подією в релігійному, суспільному та політичному житті Західної України. Постать А. Шептицького,

який упродовж десятиліть був не лише духовним провідником, а й символом національно-релігійної ідентичності українців Галичини, привертала особливу увагу радянських органів безпеки, що на той час активно впроваджували політику інтеграції західноукраїнських земель до політичного й ідеологічного простору СРСР.

Реакція радянських спецслужб на цю подію була швидкою, скоординованою і багато в чому показовою. Похоронна церемонія розглядалася ними не лише як релігійний обряд, а як потенційна платформа для масової публічної мобілізації, яка могла набрати ознак антирадянської демонстрації. У зв'язку з цим було вжито низку організаційних і контрольних заходів, спрямованих на обмеження впливу Церкви в умовах посилення політичного тиску. Водночас спостерігалось намагання радянських структур дотримуватися зовнішньої стриманості, аби уникнути відкритого конфлікту з релігійною спільнотою в перехідний період.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує аналіз службових повідомлень і вказівок між центральним та регіональними органами НКДБ УРСР у перші дні після смерті митрополита. Вони дозволяють реконструювати логіку дій радянської влади, її тактичні цілі, а також механізми впливу на греко-католицьке середовище, яке невдовзі стане об'єктом системного переслідування.

У повідомленні наркома державної безпеки УРСР С. Савченка наркому держбезпеки СРСР В. Меркулову 2 листопада 1944 р. йшлося про смерть митрополита ГКЦ А. Шептицького. Зазначалося, що 1 листопада 1944 р. помер митрополит ГКЦ А. Шептицький – духовний лідер, який упродовж першої половини ХХ ст. відігравав визначальну роль у релігійному та суспільному житті Галичини. Відповідно до булли Папи Римського, виданої ще 1939 р., управління митрополією перебрав архієпископ Йосиф Сліпий, якому надано «право спадщини». Він вступав у сан митрополита, що свідчило про попередньо підготовлений сценарій безперервності церковної влади в умовах складної політичної ситуації [1, с. 372].

Похоронні заходи, заплановані на період з 2 – по 5 листопада 1944 р., організовано на території собору Святого Юра у Львові, де перебувала резиденція А. Шептицького. Обмеження церемонії лише собором, згідно з радянськими міркуваннями безпеки, покликане було не допустити трансформації похорону в масову релігійну демонстрацію, що могла б мати антирежимний підтекст або стати осередком національного згуртування. Цікавим з погляду політичного контексту був факт існування вітального листа А. Шептицького до Йосипа Сталіна, якому приписували «патріотичний зміст». Планувалося, що цей лист мав бути доставлений до Москви делегацією ще за

життя митрополита, однак через його смерть передача відклалася. Подальшу долю цього документа вирішуватиме новий глава ГКЦ, проте брат покійного, монах-студит Климентій Шептицький, висловив намір надіслати листа особисто [1, с. 373].

У повідомленні також зазначалося, що представник Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР підтримував контакти з ієрархією ГКЦ. Зокрема, він висловлював співчуття делегації греко-католицького духовенства у складі Гавриїла Костельника та Івана Котіва [1, с. 373]. Такі кроки демонстрували обережну, але послідовну тактику радянської влади щодо поступового встановлення контролю над ГКЦ через демонстрацію лояльності.

Окремо повідомлялося про заплановані оперативні заходи: організацію постійного агентурного спостереження за керівництвом ГКЦ та перебігом похоронної церемонії; обмеження церемонії лише територією собору Святого Юра – дії, пов'язані з посиланням на «традиції» Церкви, що демонструвало тактику використання релігійної практики для легітимації владних рішень; наміри радянського представника висловити співчуття не лише К. Шептицькому, але і Й. Сліпому, що мав на меті налагодити персональні контакти з новим керівництвом для з'ясування змісту листа до Й. Сталіна та обставин папської булли 1939 р., що легітимізувала його наступництво; зважаючи на невизначеність ставлення ГКЦ до радянської влади, ухвалено рішення про неучасть офіційного представника РНК СРСР у загальній похоронній церемонії; після завершення поховання запропоновано створити спеціальну комісію за участю Львівського облвиконкому, Академії наук та К. Шептицького з метою опечатування архіву покійного митрополита та подальшої передачі матеріалів науковим установам. Кінцевий пункт викреслено С. Савченком [1, с. 373]. Радянська влада, попри загальну антирелігійну політику, обрала у цьому випадку більш вивірену, обережну стратегію. Йдеться про спробу не лише контролювати церковну структуру, а й поступово її трансформувати в напрямку лояльності до радянського режиму. Документ також демонстрував увагу до символічного значення постаті А. Шептицького й бажання переосмислити його спадщину у відповідному ідеологічному ключі [3, арк. 177–178].

Окрім того, 2 листопада 1944 р. нарком державної безпеки УРСР С. Савченко надсилав інструктивну записку начальникам управлінь держбезпеки в Тернопільській, Дрогобицькій та Станіславській областях про смерть А. Шептицького, у якій наголошувалося на необхідності сприяння виїзду представників греко-католицького духовенства до Львова для участі в похороні митрополита. Зазначалося, що ймовірні звернення з проханням про виїзд не слід забороняти, а, навпаки, забезпечити належну підтримку [1, с. 374–

375]. Такий підхід свідчив про бажання радянських спецслужб уникнути конфронтаційних ситуацій у релігійному середовищі, водночас зберігаючи повний контроль за переміщеннями та настроями духовенства в регіоні.

Смерть митрополита А. Шептицького восени 1944 р. була сприйнята радянськими органами держбезпеки як подія виняткового значення, яка потребувала особливої уваги і контролю. Глава ГКЦ, А. Шептицький користувався глибокою повагою серед віруючих, насамперед українців Галичини, що робило його похорон потенційно важливим чинником суспільної мобілізації. Передбачаючи значне скупчення духовенства, чернецтва, інтелігенції та мирян, спецслужби розглядали церемонію як загрозу політичній стабільності в регіоні. Особливу занепокоєність викликала можливість використання цього зібрання з боку підпілля ОУН, а також польських націоналістичних кіл. У зв'язку з чим, органи НКДБ УРСР розробили комплексний план агентурно-оперативного обслуговування похорону [1, с. 376].

У документі окреслено оцінку оперативної обстановки та потенційних ризиків, пов'язаних із зібранням значної кількості населення біля собору Святого Юра у Львові. Основна мета запланованих заходів полягала в недопущенні публічних виявів антирадянських настроїв, перехопленні можливих націоналістичних проявів та загальному контролю за поведінкою духовенства і мирян. Цей план був показовим прикладом того, як радянська система безпеки сприймала релігійні події крізь призму політичної загрози та використовувала оперативні інструменти для нейтралізації впливу традиційної Церкви в умовах воєнного часу та повоєнної трансформації регіону.

У документі визначено такі ключові напрямки агентурно-оперативної діяльності. Оперативні дії у резиденції митрополита (3–5 листопада 1944 р.) – відповідальні офіцери мали провести розмови з новим главою ГКЦ митрополитом Й. Сліпим, а також з єпископами Микитою Будкою, Миколою Чарнецьким і братом покійного – ігуменом К. Шептицьким. Метою спілкування було виявлення змісту заповіту митрополита, з'ясування юридичного стану Львівської архієпархії, доступу до архіву А. Шептицького та можливостей його подальшого використання [1, с. 377].

Встановлювалося щоденне звітування до 4-го відділення УНКДБ про настрої населення, щодо ставлення до смерті митрополита. З 2 листопада працівники органів держбезпеки мали перебувати в соборі Святого Юра з метою негайного реагування на можливі інциденти, провокації чи дії, які могли трактуватися як антирадянські, з 3 листопада біля собору встановлювався пост зовнішнього спостереження. Планувалося створення бойової групи з 30 осіб, яка дислокувалася би біля резиденції митрополита на випадок «ворожих акцій».

Одночасно оперативники НКВС мали бути присутніми в усіх греко-католицьких церквах Львова (один–два на храм), а працівники міліції – забезпечити охорону довкола собору. Кожна греко-католицька церква у Львові мала бути під контролем призначених оперативників, які мали супроводжувати процесії вірян до собору Святого Юра та залишатися там до завершення похоронної церемонії [с. 378].

У випадку виявлення розповсюдження нелегальної літератури чи «контрреволюційної» діяльності, оперативники мали «безшумно» затримувати порушників і доставляти їх до найближчих відділів НКДБ. Чергування у райвідділах держбезпеки забезпечувалося для реєстрації затриманих, зобов'язанням подання повних анкетних даних і причин затримання до 18:00 год. поточного дня [с. 379].

Зазначений план демонстрував високий рівень організованості та підозрілості радянських спецслужб щодо будь-яких форм масового релігійного виявлення, особливо в умовах післявоєнної радянзації Західної України. Влада сприймала похорон митрополита А. Шептицького не лише як конфесійно значущу подію, а як потенційний осередок опору або нелояльності. Запроваджені заходи мали не лише забезпечити «порядок», а й сприяти подальшому контролю над ГКЦ як інституцією [1, с. 376–379; 2, арк. 40–43].

Спецповідомлення начальника УНКДБ у Львівській області О. Вороніна наркомун держбезпеки УРСР С. Савченку щодо похорону митрополита ГКЦ А. Шептицького, надане 5 листопада 1944 р., містило детальний опис організації похоронної процесії та здійснених заходів з охорони порядку в умовах великого скупчення людей. З ранку того дня в соборі Святого Юра розпочалося соборне богослужіння, в якому взяли участь понад двісті священників, представники різних християнських конфесій, включаючи римо-католицьку, вірмено-католицьку та православну церкви. Церемонія була завершена проповіддю наступника А. Шептицького, митрополита Йосипа Сліпого, який акцентував на величезному внеску А. Шептицького в підтримку нужденного українського народу та захисті його інтересів.

Після богослужіння о 13:30 год. розпочалася похоронна процесія, що проходила через основні вулиці Львова. Процесія супроводжувалася величезною кількістю вінків і хоругв, серед яких були й такі, що свідчили про велику пошану до митрополита з боку різних соціальних груп, зокрема від учнів, студентів, медиків та науковців. Всього в процесії брали участь близько 10 тис. осіб, більшість із яких становили жінки та студенти. Це підкреслювало наскільки важливу роль в суспільстві відіграв А. Шептицький і наскільки масштабною була його популярність серед широкого загалу. В документі йшлося про проведення спеціальних оперативно-чекістських заходів з метою

час похорону могло виникнути загроза проявів націоналістичних настроїв, під час масових зібрань, влада вжила заходів для забезпечення порядку. Згідно з повідомленням, похорон пройшов без інцидентів, що свідчило про ефективність контрольованих заходів [1, с. 393–395; 3, арк. 240–242].

Аналіз цього спеціального повідомлення дозволяє оцінити не лише релігійну і культурну значущість події, а й показує, як органи державної безпеки відслідковували суспільні процеси, що могли мати політичні наслідки.

Документ, що містив свідчення різних осіб щодо ставлення радянської влади до похорону митрополита А. Шептицького, відображав різні точки зору на подію, зокрема на політичне та релігійне значення цієї події в контексті радянської влади. Зокрема, професор Свенцицький висловлював здивування «прохолодним» ставленням радянської влади до похорону митрополита, вважаючи його політично важливою фігурою, незважаючи на релігійний контекст. Його думка підкреслювала значення митрополита як політичного діяча.

Професор І. Крип'якевич, попри те, що був греко-католиком, однак вказував на негативну роль А. Шептицького у відносинах між православною церквою та греко-католиками, називаючи його «полонізатором». Така оцінка підтверджувала складність сприйняття митрополита в різних колах, особливо з огляду на його політичні дії, які могли бути розглянуті як сприяння польським інтересам на українських землях. Доктор Сліпико висловлював здивування відсутністю реакції радянської влади на смерть А. Шептицького, що на його думку, могло б бути трактовано як пасивне втручання, якщо не зважати на той факт, що похорон митрополита не став політичним інцидентом, як могло б статися в інших обставинах. Професор Думка намагався осмислити, чому радянська влада не організувала пошану до А. Шептицького, зазначаючи, що у випадку, якби він сам був на чолі уряду, він наказав би організаціям взяти участь у похороні. Це свідчило про контраст між можливими уявленнями про управління та реальними діями радянської влади.

Доктор Деркач, у свою чергу, зазначав, що, незважаючи на релігійний контекст, радянська влада мала визнати благодійницьку діяльність А. Шептицького, оскільки він фінансував лікарні, які працювали на його кошти. З її точки зору, це виявлялося як явне нехтування заслугами митрополита. Учителька Ірина Ковтун і прихильниця А. Шептицького Овсієнко також висловлюють розчарування з приводу «холодного» ставлення радянських організацій до похорону митрополита. Вони підкреслювали, що ставлення влади до цієї події відображало її неприязнь до релігії та церковних діячів. Овсієнко зауважувала, що якщо б надіслали телеграму Й. Сталіну, то, ймовірно, похорон був би проведений з належними почестями.

Ці свідчення вказували на глибокі розбіжності в оцінці А. Шептицького, як політичної і релігійної фігури, на складні відносини між релігійними діячами та радянською владою, що прагнула зберегти контроль над релігійним життям в Україні. Вони також демонстрували, як важливі культурні та релігійні події могли відображати політичні суперечності в суспільстві, в тому числі через ставлення влади до них [1, с. 395–397; 2, арк. 62–62 зв.]. Загалом похорон митрополита А. Шептицького, попри масштабність і масовість участі, минув без будь-яких інцидентів чи проявів антирадянських настроїв [1, с. 397–399; 3, арк. 183–184]. Проте радянські органи безпеки зберігали пильний контроль над ситуацією, уважно фіксуючи реакції суспільства, церковного середовища та інтелігенції.

Таким чином, смерть митрополита А. Шептицького 1 листопада 1944 р. стала трагічною подією не лише для духовного життя українського народу, а й об'єктом пильної уваги радянських органів державної безпеки. Аналіз наявних джерел засвідчує, що реакція радянських спецслужб зумовлювалася стратегічними міркуваннями, адже А. Шептицький впродовж десятиліть відігравав роль не лише релігійного, а й національного авторитету, здатного впливати на суспільні настрої в Західній Україні. Його смерть сприймалася як слушна нагода для трансформації релігійного простору регіону в дусі радянізації та поступової ліквідації ГКЦ. У відповідь на смерть митрополита органи державної безпеки розгорнули комплексну кампанію: посилили контроль за духовенством, активізували агентурну діяльність у церковному середовищі, а також сприяли формуванню лояльного до радянської влади єпископату. Смерть А. Шептицького стала переломним часом у стосунках між радянською владою та ГКЦ. Реакція державної безпеки засвідчувала, що її стратегія не обмежувалася констатацією факту смерті релігійного лідера, а передбачала знищення ГКЦ в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. 480 с.
2. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф. 65. Спр. С-9113. Т. 16. Арк. 40–43, 62–62 зв.
3. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. Ф. 65. Спр. С-9113. Т. 19. Арк. 177–178, 183–184, 240–242.